

พัฒนาการของเมือง และคนจนเมือง ในจังหวัดชลบุรี

ธนิต โตอดิเทพย์*

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาพัฒนาการของเมืองและการเกิดขึ้นของคนจนเมืองในจังหวัดชลบุรี โดยใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพศึกษาหาข้อมูลจากเอกสารและการสัมภาษณ์ ผลการศึกษาพบว่า สถานะของเมืองมีลักษณะเป็นเมืองศูนย์กลางทางการค้าชายทะเลที่เชื่อมโยงอยู่กับเมืองที่ตั้งอยู่บริเวณตอนในพื้นที่ราบลุ่มทำการผลิตทางด้านเกษตรกรรม การพัฒนาทางด้านโครงสร้างโดยเฉพาะถนนสุขุมวิท และการนโยบายการพัฒนาจากรัฐ ทำให้เมืองเกิดการขยายตัวอย่างรวดเร็วพร้อมกับการเคลื่อนย้ายของผู้คนเข้ามาจากต่างถิ่นเพื่อเข้ามาแสวงหาโอกาสทางด้านเศรษฐกิจในเมืองหรือเรียกว่า “คนจนเมือง” มีรายได้ที่ไม่สูงมากพักอาศัยอยู่ใกล้แหล่งงานที่มีราคาถูกชุมชนแออัด หรือพื้นที่ที่นายจ้างจัดสรรให้ มีคุณภาพชีวิตที่ค่อนข้างต่ำ โอกาสที่จะปลดปล่อยตัวเองออกสู่ความยากจนเป็นได้ค่อนข้างยาก

คำสำคัญ: พัฒนาการของเมือง, เมือง, คนจนเมือง, ชลบุรี

* ผู้ช่วยศาสตราจารย์, สาขาวิชาไทยศึกษา, คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์, มหาวิทยาลัยบูรพา.

E-mail: tanit@buu.ac.th. โทร 038-102339

Urbanization and Urban poor in Chonburi Province.

Tanit Toaditthep*

Abstract

This research aims to study the development of the city and the emergence of “urban poor” in Chonburi province. The qualitative research method was employed, utilizing data from documents and interviews. The study found that the city’s status is characterized as a central coastal trading hub connected to the inland agricultural production areas in the flat plains. Development in terms of infrastructure, especially Sukhumvit Road, and development policies from the government have led to rapid urban expansion, along with the migration of people from different regions seeking economic opportunities in the city, known as “urban poor.” These individuals have relatively low incomes, reside close to densely populated work areas with low-cost housing, or areas allocated by employers. Their quality of life is relatively low, and the opportunity to break free from poverty is hardest.

Keyword: Urbanization, Urban, Urban poor, Chonburi

* Assistant Professor, Department of Thai Studies, Faculty of Humanities and Social Sciences, Burapha University,
E-mail: tanit@buu.ac.th. Tel. 038-102339

บทนำ

ปรากฏการณ์ของ “กระบวนการกลายเป็นเมือง” ในชลบุรีมีลักษณะเป็นเมืองทางการค้าชายทะเล การเกิดขึ้นของถนนสุขุมวิทและถนนสายย่อยในยุคของการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน การเข้ามาของโครงการพัฒนาพื้นที่ชายฝั่งทะเลตะวันออก (Eastern Seaboard Project) ในทศวรรษที่ 2530 ซึ่งเป็นระยะเวลาที่ใกล้เคียงกับแนวนโยบายการพัฒนาสู่เมืองท่องเที่ยวระดับภูมิภาค และการยกระดับการท่องเที่ยวสู่สากล ส่งผลให้เกิดลักษณะของ “เมือง” สามลักษณะ ได้แก่ หนึ่ง ชุมชนเมืองแบบผู้ประกอบการรายย่อยที่มีลักษณะเป็นผู้ผลิตเล็กอิสระ เช่น ร้านอาหาร ผู้ประกอบการหาบเร่แผงลอย ร้านเช่าห้วงยาง เป็นต้น สอง เมืองอุตสาหกรรมที่มีพลังผลิตขนาดใหญ่จำเป็นต้องใช้แรงงานจำนวนมาก พื้นที่เหล่านี้จึงคราคร่ำไปด้วยผู้คนมากมายหลายตาอพยพเคลื่อนย้ายเข้ามาทั้งที่ตั้งหลักแหล่งถาวรหรือการเข้ามาแสวงหางานทำตามฤดูกาลเป็นแรงงานระดับล่าง ส่วนใหญ่เป็นประชากรแฝงถูกมองว่าเป็นปัญหาของท้องถิ่นและสังคม มีรายได้ค่อนข้างต่ำพักอาศัยอยู่ในห้องเช่าเพียงไม่กี่ตารางเมตร และมีคุณภาพชีวิตที่ไม่สู้ดีนัก สาม เมืองท่องเที่ยวระดับสากลมีรูปแบบการผลิตที่อยู่ในภาคการบริการการท่องเที่ยวที่สัมพันธ์อยู่กับการเดินทางท่องเที่ยวของชาวต่างชาติมีการลงทุนประกอบการหลากหลายระดับทั้งที่มาจากภายในและภายนอกชุมชน แรงงานภาคบริการจะมาจากผู้คนต่างถิ่นที่โยกย้ายถิ่นฐานเข้ามาหางานทำ มีการเกิดขึ้นของอาชีพใหม่ ๆ ที่เกี่ยวข้องกับอุตสาหกรรมการท่องเที่ยว การเติบโตของเมืองหลักส่งผลให้ชุมชนรายรอบเริ่มขยายตัวกลายเป็นเมืองเพิ่มสูงขึ้น เกิดการเคลื่อนย้ายของผู้คนต่างถิ่นเข้าสู่เมือง การแสวงหาโอกาสทางเศรษฐกิจเพื่อเลี้ยงดูครอบครัว คนจนเมืองเหล่านี้จำเป็นต้องพักอาศัยอยู่ตามห้องเช่าห้องแถว หรืออยู่ในชุมชนแออัดของเมืองราคาถูกที่ไม่ไกลจากแหล่งงานเพื่อลดภาระค่าใช้จ่าย “คนจนเมือง” เหล่านี้ต่างมีชีวิตที่สัมพันธ์อยู่กับเมืองอย่างแนบแน่น บทความนี้จะนำเสนอประเด็นของการเกิดขึ้นของเมืองและคนจนเมืองเพื่อชี้ให้เห็นถึงเมืองที่สัมพันธ์อยู่กับผู้คนตัวเล็กตัวน้อยในสังคมเมือง

การทบทวนวรรณกรรม

บทความวิจัยนี้ได้ทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาชุมชนแออัดและคนจนเมืองในพื้นที่ภาคตะวันออก ผู้เขียนได้ทำการสังเคราะห์การศึกษาจำแนกตามวิธีการศึกษาและเนื้อหาแบ่งออกเป็น 4 กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มหนึ่ง การศึกษาการพัฒนาชุมชนเมือง ชุมชนแออัด และผู้มีรายได้น้อย เป็นการศึกษาตามแนวทางการพัฒนาชุมชนเชิงภูมิศาสตร์ ที่มีมุมมองจากนักพัฒนาสังคม นักภูมิศาสตร์ หรือนักวางแผนเมือง พยายามอธิบายความเปลี่ยนแปลงจากการรวบรวมข้อมูลจากเอกสารหน่วยงานของภาครัฐ ข้อมูลทางสถิติ เช่น รูปแบบการใช้ที่ดิน ข้อมูลทางด้านประชากร แล้วนำมาวิเคราะห์เพื่อแสวงหาแนวทางการพัฒนาชุมชนซึ่งจะให้ความสำคัญเชิงกายภาพ โดยการศึกษาตามแนวทางนี้จะเห็นว่า ชุมชนแออัดเป็นชุมชนผู้มีรายได้น้อย มีฐานะทางเศรษฐกิจและระดับการศึกษาที่ไม่สูงมากนัก เป็นพื้นที่ที่มีปัญหาทางด้านเศรษฐกิจและสังคม กลุ่มสอง

การศึกษาคุณภาพชีวิตแรงงานอุตสาหกรรม คนจนและคนด้อยโอกาสทางสังคม จะเป็นที่ยอมรับของนักวิชาการ การวิจัยระดับบัณฑิตศึกษา มุมมองการเกิดขึ้นของชุมชนแออัดในภาคตะวันออกที่มีความหลากหลาย ผู้วิจัยนำมาสังเคราะห์ออกตามประเด็น ได้แก่ ชุมชนแออัดเป็นรูปแบบของชุมชนใหม่ที่มาพร้อมกับการพัฒนาอุตสาหกรรม และการขยายตัวของทางรถไฟ การเข้ามาของแรงงานต่างถิ่นที่เข้ามาตั้งรกรากแสวงหางานทำในพื้นที่ของเมือง วัฒนธรรมเป็นไปตามแบบสมัยใหม่ ผู้คนมีความเป็นปัจเจกสูง และชุมชนแออัดในเมืองก็มักมาจากสร้างปัญหาหรือเป็นบ่อเกิดของปัญหาทางสังคม ชุมชนแบบใหม่ ได้แก่ ชุมชนเมืองในนิคมอุตสาหกรรม ซึ่งประชากรส่วนใหญ่เป็นแรงงานจากต่างถิ่นเข้ามาทำงานเป็นลูกจ้างอยู่ตามโรงงานอุตสาหกรรมมีสัดส่วนรายได้ไม่สัมพันธ์กับรายจ่ายที่พวกเขาต้องแบกรับผิดชอบของครอบครัว ถูกมองว่าเป็นประชากรแฝงที่เข้ามาสร้างปัญหาให้กับท้องถิ่น และการเข้าถึงสิทธิขั้นพื้นฐานบางอย่างค่อนข้างจำกัด

ภายใต้บริบทของเมืองภาคตะวันออกก็ปรากฏกลุ่มคนจนและคนด้อยโอกาสทางสังคมโดยมี กลุ่มผู้ประกอบการเกษตรกร เช่น ชาวนา ชาวไร่ ที่เริ่มได้รับผลกระทบจากการพัฒนาอุตสาหกรรม และแรงงานทางการเกษตร หรือ “เกษตรกรรับจ้าง” ซึ่งเป็นแรงงานอพยพหลบหนีความยากจนมาจากพื้นที่อื่น ถูกกดค่าจ้างหรือถูกเอารัดเอาเปรียบการจ้างงานและไม่ได้รับการคุ้มครองจากรัฐและส่งผลต่อการเข้าศึกษาของบุตรหลานที่ติดสอยห้อยตามกันมากับครอบครัว กลุ่มผู้ประกอบการอาชีพอิสระรายย่อย เช่น มอเตอร์ไซด์รับจ้าง ผู้ประกอบการอาชีพอิสระผู้ประกอบการรายย่อยหาตบทางแสน พวกเขาต่างเผชิญปัญหาร่วมกัน ได้แก่ ปัญหาทางเศรษฐกิจ (ความยากจน) ปัญหาที่อยู่อาศัย และการเข้าถึงสวัสดิการที่ค่อนข้างยากจนเห็นว่าการเข้าถึงสวัสดิการรัฐเป็นสิ่งเลื่อนลอย และกลุ่มเสี่ยงและผู้ประสบปัญหาสังคมซึ่งเป็นผู้ประกอบการอาชีพแบบใหม่ที่เติบโตมาพร้อมกับการขยายตัวของเมือง เช่น ผู้หญิงและผู้ขายบริการ กลุ่มนี้จะมีรายได้สูง แต่มีความรู้สึกที่ไม่มั่นคงต่ออาชีพการทำงานของตนเอง เป็นแรงงานผิดกฎหมายเข้าไม่ถึงสวัสดิการรัฐ ถูกเอารัดเอาเปรียบเนื่องจากไม่ได้ยอมรับและความคุ้มครองทางกฎหมาย ถูกมองว่าเป็นปัญหาทางสังคมที่เกิดขึ้นในสังคมที่มีความเป็นเมืองสูง

กลุ่มการศึกษาชุมชนชายขอบของการพัฒนาซึ่งเห็นว่าชุมชนดั้งเดิมที่เต็มไปด้วยความอุดมสมบูรณ์ทางทรัพยากรทางธรรมชาติถูกขบวนการพัฒนาอุตสาหกรรมภาคตะวันออกรุกคืบเข้ามาทำลาย และผลักดันให้อยู่นอกแนวทางการพัฒนากระแสหลัก เริ่มต้นจากการเวนคืนที่ดินและการพรากสิทธิการใช้ทรัพยากรแทบทุกชนิด ออกจากมือของชุมชนดั้งเดิมจากการปิดล้อมชุมชนด้วยนิคมอุตสาหกรรมขนาดใหญ่ สภาพแวดล้อมของชุมชนดั้งเดิมถูกทำลายลง พร้อมกับการเพิ่มปริมาณปัญหาทางสังคมที่ตามมาอีกจำนวนมาก เช่น ปัญหาน้ำเสีย การสูญเสียที่ดินที่ทำกิน ปัญหามลพิษ รายได้ที่ลดลง ชาวบ้านการถูกผลักดันให้ตกไปอยู่ชายขอบของกระบวนการพัฒนาจึงเริ่มมีการเคลื่อนไหวเพื่อเรียกร้องสิทธิเพื่อเข้ามามีส่วนร่วมในขบวนการพัฒนา

ดังนั้นการศึกษาชุมชนแออัดและคนจนเมืองในภาคตะวันออกส่วนใหญ่จะเห็นว่า “คนจน” “ชุมชนแออัด” “คนด้อยโอกาส” เป็นมุมมองที่มาจากคนภายนอกที่มองว่าคนกลุ่มนี้คือ

พลเมืองอีกชั้นหนึ่งในสังคมเมืองที่จะต้องได้รับการช่วยเหลือเชิงสงเคราะห์ และอีกมุมหนึ่งเห็นว่า ชุมชนที่ผลกระทบจากกระบวนการพัฒนาอุตสาหกรรมในพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงกลายเป็นชุมชนชายขอบของการพัฒนา ที่ได้ก่อให้เกิดความขัดแย้งระหว่างชุมชนท้องถิ่น ภาคเอกชน อุตสาหกรรม และหน่วยงานรัฐหลายระดับ การศึกษาวิจัยจำนวนไม่น้อยจึงพุ่งเป้าไปที่การพัฒนาอุตสาหกรรม ทั้งที่เป็นกระแสหลักและแนววิพากษ์

วิธีการดำเนินงานวิจัย

วิธีการดำเนินการวิจัยคณะผู้วิจัยใช้วิธีการศึกษาเชิงคุณภาพ มีการเก็บรวบรวมข้อมูล 2 วิธีการ คือ

1.) การศึกษาเอกสาร เอกสารที่จะใช้ในงานวิจัยครั้งนี้มี 2 ประเภท คือ เอกสารขั้นต้น (Primary Data) เป็นข้อมูลที่ยังไม่ได้ผ่านการวิเคราะห์และสังเคราะห์เป็นข้อมูลดิบ เช่น เอกสารเชิงสถิติทางราชการ เอกสารรายงานของท้องถิ่น เอกสารเผยแพร่โดยเจ้าของผลงานเป็นผู้บันทึกโดยตรง เป็นต้นและเอกสารชั้นรอง (Secondary Data) เป็นข้อมูลที่ผ่านการวิเคราะห์แล้วระดับหนึ่งและเพื่อช่วยให้วิเคราะห์สมบูรณ์ยิ่งขึ้น เอกสารชั้นรองเหล่านี้ที่สำคัญ เช่น หนังสือพิมพ์ บทความ งานวิจัย วิทยานิพนธ์ ที่เกี่ยวข้อง เป็นต้น

2.) การสัมภาษณ์จะใช้แบบเจาะลึก (In-depth Interview) เป็นการสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้าง (Semi - Structured or Guided Interview) เพื่อเปรียบเทียบข้อมูลจากผู้มีส่วนร่วมในการวิจัยหลาย ๆ คนพร้อมกับการเก็บรวบรวมสาระการรับรู้โลกและประสบการณ์ของผู้มีส่วนร่วมในการวิจัย การสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้างนั้น จะมุ่งรวบรวมข้อมูลเพื่อนำข้อมูลมาอ้างอิงและอธิบายในประเด็นต่าง ๆ ของการศึกษาโดยการเข้าไปหาข้อมูลในพื้นที่ ร่วมกับการเก็บข้อมูลจากกลุ่มคนจนเมือง เพื่อนำข้อมูลจากพื้นมานำเสนอในรูปแบบของการสังเคราะห์เพื่อยกระดับการอธิบายและสร้างข้อสรุปเชิงแนวคิดเพื่ออธิบายเฉพาะพื้นที่การวิจัย

การตรวจสอบข้อมูลจากการเก็บรวบรวม เพื่อให้ข้อมูลมีความเที่ยงตรงและน่าเชื่อถือ การตรวจสอบข้อมูลเชิงคุณภาพโดยใช้หลักการสามเส้า (Triangulation) และวิธีวิทยาการในการวิเคราะห์ข้อมูล และการวิเคราะห์ผ่านแนวคิด “สิทธิที่จะมีส่วนร่วมในเมือง” (The right to the city) สายมาร์กซิสม์ (Marxism) ที่ให้ความสนใจเรื่องเมืองเชิงวิพากษ์ เห็นว่าโครงสร้างที่อาศัยอยู่ในเมืองนั้นมีความหลากหลาย จึงมีความต้องการและผลประโยชน์ที่แตกต่างกัน แต่บริบทของเมืองนั้นภาคธุรกิจเป็นภาคส่วนที่มีสิทธิและมีอิทธิพลต่อการกำหนดนโยบายการพัฒนาเมือง เพื่อแสวงหากำไรจากการพัฒนาเมืองมากกว่าภาคส่วนอื่น ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งคนจนเมืองและคนชายขอบของเมืองถูกกีดกันจากกระบวนการกำหนดนโยบาย พื้นที่ของเมืองและวิถีชีวิตในเมืองเพิ่มมากขึ้น การต่อสู้/ต่อรอง เพื่อเรียกร้องสิทธิที่จะมีส่วนร่วมในเมืองของผู้คนที่อยู่เบื้องล่าง เป็นการเริ่มต้นของความพยายามที่จะสร้างสรรค์ให้ “สิทธิที่จะมีส่วนร่วมในเมือง” กระจายไปสู่คนทุกกลุ่มในพื้นที่เมืองให้ยอมรับและเห็นพ้องกับสิทธิในเมืองของคนทุกกลุ่ม ซึ่งจะส่งผลให้เกิด

การเปลี่ยนแปลงการจัดความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจสังคมใหม่ และการผลักดันสู่การสร้างเมือง
ที่ยุติธรรม

ผลการศึกษา

ผลการศึกษาผู้วิจัยนำเสนอการเกิดขึ้นของเมืองและการเกิดขึ้นของคนจนเมืองจะนำเสนอตามประเด็นดังต่อไปนี้

1. ความเปลี่ยนแปลงของพื้นที่ทางเศรษฐกิจของชุมชนในภาคตะวันออกเฉียง ก่อน พ.ศ. 2500

เศรษฐกิจในยุคแรกอยู่ภายใต้ระบบการผลิตแบบชุมชนบุพกาล เป็นวิถีการผลิตเพื่อยังชีพ
ชาวบ้านในชุมชนดำรงชีพด้วยการล่าสัตว์ การหาของป่าและการแสวงหาอาหารจากธรรมชาติ
ต่อมาจึงเริ่มมีการเพาะปลูกควบคู่ไปกับการแสวงหาอาหารจากทะเลและการล่าสัตว์ขนาดเล็ก
เป็นวิถีชีวิตทางเศรษฐกิจที่สัมพันธ์และเกี่ยวเนื่องกับภาคเกษตรกรรม

การเข้ามาตั้งถิ่นฐานของชาวจีนในเมืองชลบุรี แบ่งได้เป็น 2 ลักษณะ คือ การตั้งถิ่นฐาน
บริเวณชายฝั่งทะเลแถบอำเภอมะเมือง อำเภอสัตหีบ อำเภอบางละมุง อำเภอสัตหีบ และอำเภอ
เกาะสีชัง ชาวจีนเหล่านี้จะประกอบอาชีพ การทำประมง อุตสาหกรรมต่อเรือ ค้าขาย ทำงานช่าง
กุสิรับจ้าง โดยชาวจีนเหล่านี้จะจับกลุ่มสร้างที่อยู่อาศัยอยู่ตามแนวริมชายฝั่งทะเล และการ
ตั้งถิ่นฐานในพื้นที่ที่เหมาะสมแก่การเพาะปลูก การประกอบอาชีพหลัก คือ การเกษตรกรรมเพื่อขาย
ได้แก่ การปลูกอ้อย หรือการทำโรงหีบอ้อย การทำประมง พริกไทย และยาสูบ (ชัยยงค์ ประดิษฐ์
ศิลป์ และชัยณรงค์ เครือนวน, 2556, หน้า 58 – 59)

หลัง พ.ศ. 2398 เมื่อเศรษฐกิจสยามเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจโลกแบบทุนนิยม ได้เกิด
การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางเศรษฐกิจ สังคม และการปกครองส่วนภูมิภาค คือ การขยายตัว
ของการผลิตเพื่อขายที่เริ่มจากการปลูกข้าวเพื่อขายในภาคกลาง และการเปลี่ยนแปลงโครงสร้าง
ทางการเมือง คือ “การปฏิรูปการปกครอง” เนื่องจากเมืองชลบุรีเป็นศูนย์กลางทางการค้าขาย
ทางทะเลที่สำคัญของสยามในระยเวลานั้น ดังจะเห็นได้จากกาขยายตัวของอุตสาหกรรมน้ำตาล
และการเข้ามาทำสัมปทานป่าไม้ในเขตพื้นที่ศรีราชาของเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี เกิดขึ้นในปี พ.ศ.
2438 ภายใต้ชื่อ “ป่าไม้กระยาเลยศรีราชา” มีการร่วมลงทุนกับบริษัทต่างชาติระหว่างเจ้าพระยา
สุรศักดิ์กับบริษัทเบอร์เนียว จัดตั้งเป็น “บริษัทศรีราชาทุน” ได้มีการเติบโตทางเศรษฐกิจสู่การ
ขยายตัวของชุมชนจนได้รับฐานะขึ้นเป็นอำเภอ (ชัยยงค์ ประดิษฐ์ศิลป์ และชัยณรงค์ เครือ
นวน, 2556, หน้า 69-70; ภารดี มหาขันธ์, 2552, หน้า 91)

เกิดการค้าขายแบบตลาดตั้งอยู่ตามเมืองการค้าของเมืองชลบุรี ได้แก่ ตลาดเมืองพนัสนิคม
ตั้งอยู่บริเวณที่ราบระหว่างชายฝั่งทะเลกับผืนป่า มีพื้นที่เหมาะสมแก่การทำนา และมีแหล่งน้ำ
ที่ไหลลงจากภูเขาส่งน้ำลงสู่ทะเลหลายสาย จึงทำให้ตลาดเมืองพนัสนิคมมีผู้คนหลากหลายเข้ามา
จับจ่ายใช้สอย และในปี พ.ศ. 2454 กรมพระคลังข้างที่ ได้ดำเนินการก่อสร้างตลาดผักและ
ตลาดปลาขึ้นมาอย่างละหนึ่งแห่งในตัวเมืองชลบุรี ชาวบ้านเรียกตลาดบริเวณนี้ว่า “ตลาดพระคลังข้างที่”

ต่อมาการค้าขายภายในตัวเมืองชลบุรีได้เกิดการขยายตัวเพิ่มมากขึ้นจึงดำเนินการสร้างตลาดเพื่อรองรับการซื้อขายแลกเปลี่ยนสินค้าของผู้คนขึ้นอีกแห่งหนึ่งบริเวณปากซอยคูำพล ถูกจัดสร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2478 โดยหลวงบุรีบริบาล (เสียง อุทัยขานนท์) เป็นผู้ลงทุนก่อสร้าง และตั้งชื่อตลาดนี้ว่า “ตลาดบุรีบริบาล” ชาวบ้านมักเรียกว่า “ตลาดล่าง” และเรียกตลาดพระคลังข้างที่ว่า “ตลาดบน” กล่าวได้ว่าตลาดภายในตัวเมืองชลบุรีเป็นย่านการค้าที่สำคัญ และตลาดท่าตะกุดเกิดจากชุมชนชาวจีนที่มาปลูกเรือค้าขายในแถบริมคลองที่เป็นสาขาหนึ่งของแม่น้ำบางปะกง เป็นที่รวมสินค้าผลผลิตทางการเกษตร เช่น กุ้ง หอย ปลา ก่อนที่จะนำไปส่งขายที่ตลาดเมืองชลบุรี พนสนิมคมและบ้านปึง นอกจากนี้ยังเป็นศูนย์รวมของพ่อค้าแม่ค้าจากพนสนิมคมและเมืองชลบุรี ที่ชนผลผลิตทางการเกษตรของตนเองใส่หีบแล้วแบกมาขายกัน (ชัยยนต์ ประดิษฐ์ศิลป์ และ ชัยณรงค์ เครือนวน, 2556, หน้า 73 - 76; ภารดี มหาขันธ์, 2552, หน้า 104 - 105)

การเกิดขึ้นของคลังไถ่กู้ด้านความมั่นคง ได้แก่ การก่อสร้างฐานทัพเรือสัตหีบ สืบเนื่องจากพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จมาทอดพระเนตรการซ่อมรบทางทะเลที่ตำบลสัตหีบ และการเข้ามาของระบบการแพทย์สมัยใหม่ ทำให้มีการก่อสร้างโรงพยาบาลชลบุรีขึ้นในปี พ.ศ. 2462 โดยพระยาสัจจาภิรมณ์ (สรวง ศรีเพ็ญ) ได้ชักชวนกลุ่มพ่อค้าและประชาชนให้ช่วยกันบริจาคเงินสร้างโรงพยาบาลขึ้นบริเวณปากคลองบางปลาสร้อย ขณะนั้นโรงพยาบาลชลบุรีอยู่ภายใต้การดูแลของเทศบาลชลบุรี แต่ด้วยลักษณะของพื้นที่ที่ยังไม่เหมาะสม เนื่องจากอยู่ใกล้ทะเลจึงมีอากาศที่ชื้น และปัญหาของการขยายขยายพื้นที่ในอนาคต จึงได้มีการแนะนำสถานที่ใหม่เพื่อจัดสร้างโรงพยาบาล ต่อมาทางราชการจะรับเอาโรงพยาบาลที่อยู่ในความดูแลของเทศบาลเมืองทุกจังหวัดมาอยู่ในความรับผิดชอบของกระทรวงสาธารณสุข (ชัยยนต์ ประดิษฐ์ศิลป์ และ ชัยณรงค์ เครือนวน, 2556, หน้า 78 - 79)

2. พัฒนาการของเมือง การเกิดขึ้นของชุมชนแออัดและคนจนเมืองในภาคเกษตรกรรม

ถนนสุขุมวิทถูกตัดขึ้นประมาณปี พ.ศ. 2481 ในสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม เนื่องจากรัฐบาลเห็นว่า การสร้างทางหลวงแผ่นดินจะช่วยเอื้อประโยชน์ทางด้านการปกครอง การป้องกันและความมั่นคงของประเทศ การพัฒนาทางด้านเศรษฐกิจ และการอำนวยความสะดวกทางด้านคมนาคม การเดินทางให้กับประชาชน ถนนสุขุมวิท หรือทางหลวงแผ่นดินหมายเลขสามเป็นเส้นทางถนนสายตะวันออกเลียบชายฝั่งทะเลมีความยาวทั้งสิ้น 399.90 กิโลเมตร ตัดพาดผ่านภาคตะวันออกตอนล่าง โดยเริ่มต้นจากกรุงเทพฯ ผ่านบางนา สมุทรปราการ บางปู คลองด่าน บางปะกง ชลบุรี บางละมุง สัตหีบ ระยอง จันทบุรี และสิ้นสุดที่จังหวัดตราด (ภารดี มหาขันธ์, 2552, หน้า 126)

บทบาทของถนนสุขุมวิทได้ส่งผลกระทบต่อจังหวัดชลบุรีอย่างมาก ภายหลังการก่อสร้างสะพานแม่น้ำบางปะกง ในปี พ.ศ. 2494 ซึ่งสามารถร่นระยะเวลาการเดินทางข้ามแม่น้ำบางปะกงได้อย่างมากจากเดิมที่ต้องใช้แพขนานยนต์ การคมนาคมระหว่างกรุงเทพฯ กับจังหวัดชลบุรี มีความสะดวกรวดเร็วยิ่งขึ้น เกิดการตัดถนนเพื่อรองรับเส้นทางการคมนาคมภายในตัวเมืองชลบุรี

มากกว่า 10 สาย เช่น “ถนนวิชิตปราการ” “ถนนเจตจำนง” “ถนนสารคดีพิทักษ์” “ถนนโพธิ์ทอง” “ถนนหลานบุญชู” “ถนนพรหมมาส” “ถนนอัคนีวาท” “ถนนสุรชัย” “ถนนโพธิ์ยานนท์” “ถนนราษฎร์ประสงค์” “ถนนไทยประชา” เป็นต้น และการเชื่อมต่อของถนนสายรองที่แยกจากถนนสุขุมวิทไปยังพื้นที่ต่าง ๆ เช่น แยกเข้าอำเภอศรีราชา อำเภอบ้านบึง อำเภอบางพลี ถนนหลวงหมายเลข 331 (สัดหีบ - นครราชสีมา) และการสร้างสะพานเทพหัสดิน ส่งผลต่อการขยายตัวของภาคเกษตรกรรม โดยเฉพาะพื้นที่ของการปลูกอ้อยอันเกิดมาจากการขยายตัวของอุตสาหกรรมน้ำตาลทราย (ชัยยนต์ ประดิษฐ์ศิลป์ และชัยณรงค์ เครือนวน, 2556, หน้า 84, สุมาลี พันธุ์ยุรา, 2543, หน้า 130-131)

การขยายตัวของอุตสาหกรรมน้ำตาลทรายในจังหวัดชลบุรี นอกจากการพัฒนาของโครงสร้างทางด้านการคมนาคมแล้วนั้น อีกปัจจัยหนึ่งคือการขยายการลงทุนจากรัฐบาลในการตั้งโรงงานอุตสาหกรรมน้ำตาล ดังในปี พ.ศ. 2497 รัฐบาลของจอมพล ป. พิบูลสงคราม โดยจอมพลผิน ชุณหะวัณ เข้ามาจัดตั้งโรงงานอุตสาหกรรมน้ำตาลขนาดใหญ่ที่ตำบลหนองซาก อำเภอบ้านบึง จังหวัดชลบุรี ขณะเดียวกันนั้นจอมพลผิน ชุณหะวัณยังได้ร่วมมือกับพลตำรวจเอกเผ่า ศรียานนท์ จัดตั้งบริษัทเอกชนชื่อ “บริษัทส่งเสริมเศรษฐกิจแห่งชาติ” และได้นำเงินทุนของบริษัทดังกล่าวมาจัดตั้งโรงงานน้ำตาลชลบุรี มีการประมาณการกันว่า ช่วงฤดูกาลตัดอ้อยนั้นในเขตพื้นที่ที่ปลูกอ้อยหนาแน่นของภาคตะวันออกเฉียงเหนือจะมีแรงงานมากถึง 25,000 – 50,000 คน ที่เข้ามาเป็นแรงงานรับจ้างตัดอ้อย (ชัยยนต์ ประดิษฐ์ศิลป์ และชัยณรงค์ เครือนวน, 2556, หน้า 85)

แรงงานรับจ้างในไร่อ้อย เป็นกลุ่มแรงงานที่มีความเคลื่อนไหวทางประชากรอยู่ตลอดเวลาไม่สามารถกำหนดจำนวนประชากรได้อย่างชัดเจน บางครั้งถูกเรียกว่าแรงงานหีบหรือแรงงานผี จะเข้าจะออกเมื่อไหร่ไม่มีใครสามารถล่วงรู้ได้ แรงงานรับจ้างเหล่านี้ส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทำนา และอาชีพรับจ้างทั่วไปในภาคเกษตรกรรมบนภูมิภานาของตนเอง รายได้ค่อนข้างต่ำ มีภาระหนี้สินทั้งในระบบและนอกระบบ เนื่องจากการกู้เงินมาลงทุนในการประกอบอาชีพซื้อปัจจัยการผลิต เช่น ยาฆ่าแมลง เมล็ดพันธุ์ ปุ๋ย และค่าใช้จ่ายในชีวิตประจำวันของครัวเรือน การตัดสินใจมาเป็นแรงงานไร่อ้อย ถึงแม้จะรู้ว่ารายได้ที่มากจากการรับจ้างในไร่อ้อยมีเพียงเล็กน้อยไม่สามารถที่จะชำระหนี้เงินกู้ได้ทั้งหมด แต่อย่างน้อยก็มีเงินมาส่งเป็นดอกเบี้ยเงินกู้ในแต่ละเดือน เป็นทางเลือกหนึ่งที่จะไม่ให้ที่นา ที่ดินของตนเองและครอบครัวถูกยึดไป (โอฬาร ถิ่นบางเตียว, 2546, หน้า 6-12)

ลักษณะที่อยู่อาศัยของแรงงานในไร่อ้อย ซึ่งจะอาศัยอยู่ในที่พักของนายจ้างที่จัดเตรียมไว้ให้ จะมีลักษณะเป็นเพิงพัก ยกพื้นสูงจากผืนดินประมาณ 1 เมตร มุงหลังคาและกันห้องด้วยสังกะสี แรงงานจะอยู่รวมด้วยกันและนอนเรียงเป็นแนวยาว แถวละ 4 – 5 คน แรงงานบางส่วนที่มาเป็นคู่สามีภรรยาจะมีห้องที่ถูกจัดแบ่งด้วยสังกะสีไว้ให้ พื้นที่ของเพิงพักที่ถูกจัดสรรให้นั้นจะถูกใช้สอยเป็นพื้นที่ร่วมกันตั้งแต่ ที่นั่งเล่น ที่ทำอาหารและทานอาหาร พักผ่อนหลับนอน เก็บข้าวของเครื่องใช้ เช่น เสื้อผ้า ข้าวสาร หม้อหุงข้าว จาน ช้อน สิ่งของจำเป็นจะรวมอยู่บริเวณ

ที่พิกเดียวกัน ส่วนเครื่องนอน เสื้อ หมอน มุ้ง เป็นสิ่งที่แรงงานจะต้องเตรียมมาจากบ้าน (โอฬาร ถิ่นบางเตียว, 2546, หน้า 18)

การทำอาหารเพื่อการบริโภค แรงงานต่างถิ่นเหล่านี้จะหอบหิ้วข้าวสาร ข้าวเหนียว และอุปกรณ์ที่ใช้ในการประกอบอาหาร และหาอาหารมาด้วย เช่น แห สลิง กัดด้สัตว์ เป็นต้น โดยการประกอบอาหารจะรวมกันทำเพื่อบริโภคร่วมกันทั้งกลุ่มที่มาจากภูมิลำเนาเดียวกัน ส่วนประกอบที่ใช้ในการทำกับข้าวส่วนใหญ่จะหามาจากธรรมชาติภายหลังเวลาเลิกงานหรือวันหยุดพักผ่อน เช่น พืชผักที่ขึ้นตามป่า ไข่มดแดง หนู กระต่ายป่า ปลาตามหนองคลองบึงบริเวณใกล้เคียง และอาจมีไปซื้อหาจากตลาดบ้าง ได้แก่ ปลาแห้ง ปลาดุก และน่าน ๆ ครั้งจะซื้อเนื้อหมู เนื้อไก่ มาประกอบอาหารบ้างเนื่องจากเป็นสินค้าที่มีราคาแพง (โอฬาร ถิ่นบางเตียว, 2546, หน้า 19 - 20)

ความสัมพันธ์ทางสังคมของกลุ่มแรงงานไร่อ้อยจะมี 2 ระดับ คือ หนึ่ง ความสัมพันธ์แบบเครือญาติ เนื่องจากแรงงานไร่อ้อยจะมาเป็นกลุ่ม ๆ เครือญาติ กลุ่มหมู่บ้านหรือชุมชนเดียวกัน ความสัมพันธ์ทางสังคมจะมีความเหนียวแน่นกันมากภายในกลุ่ม และมีความช่วยเหลือซึ่งกันและกัน แรงงานที่เข้ามารับจ้างจะให้ความเคารพนับถือผู้สูงอายุหรือผู้ที่อาวุโสกว่าในกลุ่ม เปรียบเสมือนหัวหน้าครอบครัว ผู้ปกครอง คอยดูแลไม่ให้เกิดการเอาัดเอาเปรียบกันภายในกลุ่ม การจัดสรรและแบ่งงานกันทำตามความเหมาะสม เช่น ผู้ที่มีอายุมากจะมีหน้าที่ตัดกับมัดอ้อย ไม่ต้องทำหน้าที่แบกอ้อยขึ้นรถเพราะเป็นงานที่ค่อนข้างหนัก จะต้องใช้แรงงานชายหนุ่มที่เป็นผู้แบกอ้อยขึ้นรถ หรือการดูแลเรื่องการรับประทานอาหาร เช่น การกินอาหารพร้อมกัน หากขาดคนใดคนหนึ่งหรืออาจมีภาระหน้าที่ที่ต้องเอาอ้อยไปขึ้นรถบรรทุก ก็จะต้องจัดการแบ่งอาหารไว้ให้แรงงานที่มีภายหลังอย่างเท่าเทียมด้วย (โอฬาร ถิ่นบางเตียว, 2546, หน้า 21 - 22)

สองความสัมพันธ์ระหว่างนายจ้างและลูกจ้าง มีลักษณะของการควบคุมแรงงาน ในกระบวนการผลิตเป็นสำคัญ นายจ้างจะสั่งงานผ่านหัวหน้ากลุ่ม โดยหัวหน้ากลุ่มจะเป็นตัวแทนของนายจ้างรับฟังคำสั่ง และมาควบคุมการทำงานของแรงงานให้เป็นไปตามคำสั่ง หน้าที่ของหัวหน้ากลุ่ม คือ การตรวจนับจำนวนแรงงานที่เข้าทำงานในไร่อ้อยแต่ละวัน ตรวจเช็คจำนวนแรงงานและปริมาณการขนอ้อยขึ้นรถบรรทุก และการควบคุมการเบิกจ่ายเงินล่วงหน้า

ส่วนความสัมพันธ์ระหว่างนายจ้างกับแรงงานโดยตรง แรงงานรับจ้างไร่อ้อยจะมองว่านายจ้างคือผู้มีบุญคุณกับพวกเขา เนื่องจากนายจ้างมีฐานะเป็นเจ้าของพื้นที่แรงงานจะต้องนำมาใช้หนี้จากการที่นายจ้างยินยอมให้เบิกเงินล่วงหน้ามาใช้ก่อนเมื่อหมดฤดูกาลตัดอ้อย ถือได้ว่าเป็นบุญคุณที่ลูกจ้างต้องมาขอใช้หนี้และทดแทนบุญคุณนายจ้าง ถึงแม้แรงงานจะรู้ตัวว่าถูกขูดรีดอย่างหนัก ต้องทำงานวันละ 10 ชั่วโมงเพื่อแลกกับค่าแรงระดับต่ำเฉลี่ยแล้วเพียง 100 - 120 บาทต่อวัน แต่ด้วยสถานการณ์ที่มีทางเลือกไม่มากนัก แวดล้อมไปด้วยปัญหาที่หลากหลาย การได้รับการช่วยเหลือจากนายจ้างทำให้เขามีชีวิตดำเนินต่อไปได้ มีเงินส่งเสียให้บรรดาลูก ๆ ได้เล่าเรียน มีเงินไปชำระหนี้จากการกู้เงินมาทำนา (โอฬาร ถิ่นบางเตียว, 2546, หน้า 22)

การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานด้านคมนาคมและการผลักดันเชิงนโยบายได้ก่อให้เกิดชุมชนเมือง 3 ลักษณะ ได้แก่ เมืองแบบผู้ผลิตรายย่อย เมืองอุตสาหกรรมสมัยใหม่ และเมืองการท่องเที่ยว โดยแต่ละเมืองวางอยู่บนพื้นฐานของกำลังการผลิต และลักษณะเฉพาะของแต่ละเมือง

2.1 ชุมชนเมืองแบบผู้ผลิตรายย่อย

การพัฒนาของถนนหนทางที่เริ่มมีความสะดวกมากขึ้น รัฐบาลภายใต้การนำของจอมพล ป.พิบูลสงคราม ได้มีมติให้จัดสร้างสถานตากอากาศที่หาดบางแสน จังหวัดชลบุรี และได้เริ่มเป็นที่รู้จักของนักท่องเที่ยวชาวไทยและชาวต่างประเทศ โดยเฉพาะในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ได้มีทหารฝ่ายสัมพันธมิตรหลายชุดได้ขึ้นบกพักผ่อนตากอากาศ และนักท่องเที่ยวชาวไทยนิยมเดินทางเข้ามาเที่ยวบางแสนมีปริมาณเพิ่มมากขึ้น เกิดการขยายตัวทางด้านเศรษฐกิจ เนื่องมาจากการจับจ่ายใช้สอยของทหารอเมริกัน เช่น การซื้อมะพร้าวอ่อนและการกินอาหารทะเล จนกลายเป็นสินค้าที่ค่อนข้างมีราคาเพราะเป็นอาหารที่นักท่องเที่ยวรับประทาน และการเกิดขึ้นของอาชีพที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยว เช่น พ่อค้าแม่ค้าขายของบริเวณชายทะเล เป็นต้น (ภารดี มหาพันธ์, 2552, หน้า 126 – 133; ชัยยนต์ ประดิษฐ์ศิลป์ และชัยณรงค์ เครือนวน, 2556, หน้า 87 - 88)

การก่อตั้ง “วิทยาลัยวิชาการบางแสน” ปีแรกของการเปิดการเรียนการสอนมีนิสิต 442 คน อาจารย์ 50 คน และมีอัตราของนิสิต และอาจารย์ที่เพิ่มสูงขึ้นอย่างต่อเนื่องในปีลำดับถัดมา เช่น ปี พ.ศ. 2515 มีนิสิต 1,050 คน มีอาจารย์ 110 คน ลูกจ้างประจำ 131 คน และนักเรียนโรงเรียนสาธิต ประมาณ 600 คน ตำบลแสนสุขได้ก้าวเข้าสู่ความเป็นเมืองแห่งการศึกษา ขณะเดียวกันชายทะเลบางแสนได้ยกระดับขึ้นมาเป็นแหล่งอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวที่สำคัญของภาคตะวันออก แนวโน้มการเดินทางเข้ามาของนักท่องเที่ยวที่เพิ่มสูงขึ้น ปี พ.ศ. 2519 มีนักท่องเที่ยวเดินทางมาพักผ่อนในวันหยุดประมาณ วันละ 15,068 คน การขยายตัวของการท่องเที่ยวบางแสนได้ก่อให้เกิดอาชีพที่เกี่ยวข้องกับการเดินทางและการพักผ่อน เช่น ร้านขายของที่ระลึก ร้านหาบเร่/รถเข็น แผงลอย ผู้ประกอบการร้านอาหาร ให้เช่าที่พักอาศัย และการเดินทางอพยพเคลื่อนย้ายเข้ามาทำมาหากิจของผู้คนต่างพื้นที่ (ชัยยนต์ ประดิษฐ์ศิลป์ และจุฬามาศ ไชยรบ, 2545; ปัญญโชติ สอนคม, 2538)

การขยายตัวของธุรกิจการท่องเที่ยวในพื้นที่บริเวณชายหาดบางแสน ได้สร้างแรงจูงใจให้กับผู้คนต่างถิ่นให้เคลื่อนย้ายเข้ามาแสวงหาอาชีพมีปริมาณเพิ่มสูงขึ้น จะเห็นได้จากอัตราการย้ายเข้ามาที่สูงมากขึ้น ตั้งแต่ปี พ.ศ.2520 โดยมีประชากรเพิ่มจากการย้ายเข้าและย้ายออกในอัตราการย้ายเข้ามากกว่า ในอัตราร้อยละ 43.0 และปี พ.ศ.2533 มีประชากรย้ายเข้าเพิ่มสูงกว่าอัตราการย้ายออก ร้อยละ 13.42 นอกจากความเจริญเติบโตของพื้นที่ชายหาดบางแสนแล้ว บริเวณพื้นที่รายรอบได้มีการขยายตัวทางการค้าเพิ่มมากขึ้น ลักษณะการประกอบอาชีพของชาวบ้านแสนสุขสามารถจำแนกได้ 3 ลักษณะ

ผู้ประกอบการขนาดเล็กภาคเกษตรกรรมและการประมงส่วนใหญ่อยู่ในกลุ่มของชาวจีน ที่ลงหลักปักฐานอยู่บริเวณพื้นที่ตำบลอ่างศิลา ตำบลแสนสุข ตำบลบางทราย เทศบาลเมือง

มีการกระจายตัวในพื้นที่ชุมชนหาดวนภา ชุมชนแหลมแท่น มีพฤติกรรมการจับสัตว์น้ำจะออกทะเลด้วยเรือขนาด 3 วา ทำประมงแบบไป – กลับภายในวันเดียว ออกหาจับสัตว์น้ำบริเวณชายฝั่งไปจนถึงบริเวณเกาะสีชัง ใช้แรงงานของสมาชิกในครัวเรือน สินค้าที่จับมาได้จะมีพ่อค้าแม่ค้าที่อยู่ในตลาดเข้ามารับสินค้าถึงที่ท่าเรือเพื่อนำไปจำหน่ายต่อยังตลาดหนองมน หรือนำส่งไปสู่ตลาดอื่น ๆ ชาวประมงบางรายสามารถยกระดับกิจการของตนเองขึ้นมาได้ เช่น โรงงานน้ำปลาของนายไล่เจียง (น้าปลาทิพรส) ความเติบโตของการท่องเที่ยวทำให้ ชาวประมงบางส่วนเริ่มเห็นช่องทางที่สามารถขายสินค้าของตนเองได้มีราคามากขึ้น พยายามหาทำเลค้าขายเอง เช่น การนำสินค้าของตนเองใส่รถไปขายที่ตลาด(ณรงค์ พิระภิญโญ, 2529, หน้า 57 – 58; ปัญญาโชติ สอนคม, 2538, หน้า 64-65; ภารดี มหาขันธ์ และนันท์ชญา มหาขันธ์, 2553, หน้า 220 – 225)

อุตสาหกรรมและหัตถกรรมที่สัมพันธ์กับผลผลิตทางการเกษตร เป็นอุตสาหกรรมครัวเรือนขนาดเล็กและขนาดกลาง เนื่องจากผลผลิตของพื้นที่จะเป็นวัตถุดิบการผลิตให้กับภาคอุตสาหกรรม สำหรับพืชที่สำคัญที่นิยมปลูกกันมาก ได้แก่ มันสำปะหลัง ด้วยคุณสมบัติที่ปลูกง่าย ต้องการน้ำน้อย ทนต่อความแห้งแล้ง ดูแลรักษาง่าย และปลูกได้ตลอดปี จึงถูกส่งเสริมให้ปลูกในพื้นที่ที่ค่อนข้างแห้งแล้งไม่เหมาะกับการปลูกข้าว เช่น บริเวณชายทะเลตะวันออก เฉพาะในจังหวัดชลบุรีระหว่างปี พ.ศ. 2499 – 2506 มีพื้นที่ปลูกมันสำปะหลังสูงถึงร้อยละ 65 ของพื้นที่ปลูกมันสำปะหลังทั่วประเทศ และมีผลผลิตร้อยละ 69 ของผลผลิตทั่วประเทศ ส่งผลให้เกิดอุตสาหกรรมการผลิตจากมันสำปะหลังขึ้น เช่น โรงงานแปรรูปมันสำปะหลัง มันเส้น มันอัดเม็ด เม็ดสาคู โรงงานผลิตอาหารสัตว์ อุตสาหกรรมเหล่านี้ใช้แรงงานในกระบวนการผลิตค่อนข้างสูง เป็นแรงงานจากคนที่ต้องถิ่นร่วมกับแรงงานชาวจีนอพยพ ค่าจ้างจะได้รับเป็นรายเดือน ๆ ละประมาณ 500 – 700 บาท (ช่วงปี 2510: ผู้วิจัย) บางเดือนปริมาณการสั่งซื้อสูงทำให้แรงงานเหล่านี้มีรายได้ที่เพิ่มขึ้นไปอีกได้ ภายหลังสถานการณ์ภายนอกประเทศมีแนวโน้มการสั่งซื้อลดลง พร้อมกับการเกิดขึ้นของอุตสาหกรรมสมัยใหม่ พ.ศ. 2526 โรงงานเหล่านี้ต่างทยอยปิดตัวลง (อำพิกา สวัสดิ์วงศ์, 2545, หน้า 103 – 105; ภารดี มหาขันธ์, สัมภาษณ์, 19 พฤศจิกายน 2562; พิศ ทองเจียม สัมภาษณ์, 2 กุมภาพันธ์ 2563)

ผู้ประกอบการขายสินค้าและบริการ ย่านการค้าและการบริการที่สำคัญของจังหวัดชลบุรีได้เริ่มก่อรูปขึ้นมาตั้งแต่ต้นทศวรรษที่ 2500 จากการก่อสร้างกลุ่มอาคารพาณิชย์หรือ “ศูนย์การค้าگردนนิเวศ” ตั้งอยู่บริเวณทางทิศตะวันออกตามแนวถนนสุขุมวิท โดยอาคารเหล่านี้ส่วนใหญ่ถูกใช้เป็นที่อยู่อาศัย ร้านค้าอุตสาหกรรมบริการ โรงเก็บสินค้า แต่ผู้ประกอบการร้านค้ายังต้องพึ่งพาสินค้าตลาดสำคัญ 2 แห่ง ได้แก่ หนึ่ง ตลาดแสนสุขหนองมนเป็นเขตการค้าที่สำคัญ เปิดให้บริการประชาชนทั้งที่อยู่ในเขตและนอกเขตเทศบาล ตลอดจนนักท่องเที่ยว นักท่องเที่ยวหรือผู้ที่เดินทางผ่านไปมาระหว่างกรุงเทพมหานครและจังหวัดชายทะเลต่าง ๆ ของภาคตะวันออก คราคร้าไปด้วยผู้ประกอบการหลากหลายขนาดจำแนกออกเป็น 2 แบบ คือ ผู้ประกอบการในตลาดดั้งเดิมดำเนินการค้าโดยชาวไทยเชื้อสายจีนเป็นหลัก เข้ามาเช่าพื้นที่ ใช้อาคารพาณิชย์เปิดหน้าเพื่อ

ประกอบการค้า เช่น ร้านจำหน่ายอาหารและเครื่องดื่ม ร้านขายยาแผนปัจจุบัน และร้านขายยาแผนโบราณ ร้านเสื้อผ้า ร้านรองเท้า ร้านเครื่องใช้และอุปกรณ์ไฟฟ้า เป็นต้น (ณรงค์ พิระภิญโญ, 2529, หน้า 87 – 93; ภารติ มหาชนธ์ และนันท์ชญา มหาชนธ์, 2553, หน้า 208-213)

ผู้ประกอบการค้ารายใหม่ที่เห็นช่องทางของการแสวงหารายได้จากความสำเร็จเติบโตทางด้านการค้าของพื้นที่บริเวณหนองมน ส่วนใหญ่เป็นชาวบ้านที่อยู่ตามชายฝั่งทะเล เริ่มนำผลผลิตทางการประมงที่เป็นสินค้าสด และสินค้าแปรรูปเข้ามาขายในตลาด บางรายตั้งขึ้นเป็นแผงลอยแบบง่าย พ่อค้าแม่ค้าเหล่านี้จะเดินทางนำสินค้ามาขายตั้งแต่ช่วงเช้าและจะเดินทางกลับในช่วงเวลาเย็น ชาวบ้านหลายรายปรับเปลี่ยนอาชีพทางการประมงหรือการทำเกษตรกรรมของตนเองมาเป็นอาชีพค้าขายหาบเร่แผงลอยอยู่ในพื้นที่ของตลาด (ลลนา ยุพพุฒิ, 2537, หน้า 53 – 54; บุญเลิศ นมะพะทะ, สัมภาษณ์, วันที่ 29 พฤศจิกายน 2562; ณรงค์ พิระภิญโญ, 2529, หน้า 86)

สอง พื้นที่ของเมืองแสนสุขซึ่งเป็นพื้นที่ตั้งของชายหาดบางแสน เป็นที่นิยมของนักเดินทางนักท่องเที่ยวที่มีมาก่อนเมืองพัทยา การตัดถนนและสะพานข้ามแม่น้ำบางปะกง ทำให้เกิดการแพร่หลายของการท่องเที่ยวไปสู่กลุ่มชนชั้นกลางระดับล่างในเมืองหลวงสามารถเดินทางได้ไม่ยากนัก ความเติบโตของการท่องเที่ยวเกิดขึ้นอย่างชัดเจนขึ้น ในช่วงกลางทศวรรษที่ 2520 มีการเดินทางของกลุ่มนักเดินทาง นักท่องเที่ยวที่หลากหลาย ได้แก่ ผู้คนจากเมืองหลวง และจากหลากหลายภูมิภาค ชาวบ้านในพื้นที่เริ่มปรับตัวสู่การประกอบอาชีพค้าขายสินค้าบริโภค ของฝาก ของที่ระลึก มีปริมาณเพิ่มมากขึ้น ชาวบ้านที่เคยหาบของเดินเร่ขายตามชายหาด เริ่มเข้ามาจับจองพื้นที่ริมถนนเลียบชายหาดเพื่อเปิดร้านขายของ (รถเข็นหรือแผงลอย) ขณะเดียวกันนี้เริ่มมีการเคลื่อนย้ายของผู้คนต่างพื้นที่ที่มีปริมาณสูงขึ้นอย่างรวดเร็ว มีการให้บริการที่สืบเนื่องจากการท่องเที่ยวของคนต่างถิ่น เช่น ให้เช่าห่วงยาง ขายกล้วย กล้วยรูป เช่าเรือใบ เช่าเสื้อผ้าเล่นน้ำ เช่าจักรยาน เข้ามาเป็นลูกจ้างในร้านอาหาร เป็นต้น (ณรงค์ พิระภิญโญ, 2529, หน้า 19-20; อาพิกา สวัสดิ์วงศ์, 2545, หน้า 75 – 77; นิยม สกลวงศ์, สัมภาษณ์, วันที่ 6 กุมภาพันธ์ 2563)

สถิติของนักท่องเที่ยวและรายได้ที่มาจากการท่องเที่ยว ปี พ.ศ. 2527 ที่เข้ามาพักผ่อนที่ชายหาดบางแสนประมาณการได้ว่า วันปกติธรรมดาจะมีนักท่องเที่ยวเฉลี่ย 4,000 คนต่อวัน และมีอัตราการใช้จ่ายใช้สอยขั้นต่ำของนักท่องเที่ยวประมาณวันละ 200,000 บาท ขณะที่วันหยุดสุดสัปดาห์จะมีนักท่องเที่ยวเฉลี่ยสูงสุด 26,000 คนต่อวัน มีอัตราการใช้จ่ายใช้สอยขั้นต่ำของนักท่องเที่ยวสูงถึงวันละ 1,278,000 บาท กล่าวได้ว่าพื้นที่บางแสนเป็นแหล่งกระจายรายได้ไปสู่และผลประโยชน์ไปสู่ผู้ประกอบการรายย่อย ตลอดจนยังส่งผลต่อการขยายตัวของเศรษฐกิจในท้องที่ใกล้เคียง ได้แก่ อ่างศิลา หนองมน ตลาดแสนสุข (ณรงค์ พิระภิญโญ, 2529, หน้า 144 – 147)

ปรากฏการณ์ของความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจได้สะท้อนออกมาให้เห็นได้จากการดำเนินชีวิตทางเศรษฐกิจของบรรดาพ่อค้าแม่ค้ารายย่อยต่าง ๆ และการอพยพเคลื่อนย้ายของผู้คนต่างพื้นที่เข้ามาตั้งหลักแหล่งอยู่บริเวณชายหาดบางแสน ดังจะเห็นมรดกเงินที่คาดว่าจะเป็นการกระจาย

รายได้สู่ผู้ประกอบการรายย่อยเหล่านี้อยู่ในระดับค่อนข้างสูง เกิดช่องทางการหารายได้แบบใหม่เพิ่มขึ้น เช่น เด็กรับจ้างซื้อของ เป็นต้น

การเข้ามาตั้งถิ่นฐานของผู้คนต่างถิ่นจะสร้างที่พักอาศัยบนพื้นที่ในความรับผิดชอบของสหภาพและสนธิสัญญานั้น (ก่อนปี พ.ศ. 2530:ผู้วิจัย) บริเวณชอย 1 ถึงชอย 3 มีเนื้อที่อยู่ประมาณ 71.77 ไร่ บางส่วนปลูกสร้างเป็นอาคารพาณิชย์ ห้องแถว ส่วนราชการ และเป็นที่ตั้งหลักแหล่งของพ่อค้าแม่ค้ารายย่อยเหล่านี้ ผู้อาศัยในย่านที่ถูกเรียกว่า “แหล่งเสื่อมโทรม” หรือ ชุมชนแออัด สลัม ส่วนใหญ่จะอพยพมาจากจังหวัดสุพรรณบุรี อยุธยา และนครปฐม ประกอบอาชีพอยู่ตามชายทะเล เช่น ให้เช่าห้วงยาง ชุมชนเหล่านี้ถูกมองว่าแหล่งเสื่อมโทรมขนาดใหญ่ จนบางครั้งถูกพาดพิงว่าเป็นแหล่งบ่มเพาะอาชญากรรม การคุกคามความปลอดภัยของนักท่องเที่ยว เช่น การถูกรังแกข่มขืน การทำร้ายร่างกายจากคนภายในนี้ การทำลายบรรยากาศการท่องเที่ยว ส่งผลให้เกิดปัญหาทางด้านสังคม ต่อมาเทศบาลเมืองแสนสุขต้องการพื้นที่สำหรับก่อสร้างอาคารสำนักงาน ภายใต้การนำของ สมชาย คุณปลื้ม (ก้านันเป๊ะ) ได้มีการจัดที่ดินให้เช่าสำหรับกลุ่มที่อยู่อาศัยในชุมชนแออัดหรือผู้อพยพเข้าไปอยู่ในพื้นที่ใหม่ซึ่งเป็นที่ดินของเทศบาล คิดค่าเช่าราคาถูกเพียงปีละ 80 – 100 บาท ในชื่อหมู่บ้านว่า “หมู่บ้านโชคดีหรือชุมชนโชคดี” (ณรงค์ พิระภิญโญ, 2529, หน้า 152 – 153; ชัยยนต์ ประดิษฐ์ศิลป์ และจุฑามาศ ไชยรบ, 2545; ไม่ประสงค์ออกนาม, สัมภาษณ์, 3 ธันวาคม 2563)

2.2 เมืองอุตสาหกรรมสมัยใหม่

ทศวรรษที่ 2530 จากการเข้ามาของโครงการพัฒนาพื้นที่ชายฝั่งทะเลตะวันออก (Eastern Seaboard) ที่ได้กำหนดพื้นที่จังหวัดชลบุรี ระยอง และฉะเชิงเทรา เป็นพื้นที่เป้าหมายของการพัฒนาอุตสาหกรรมเพื่อการส่งออก ผลจากโครงการพัฒนาพื้นที่ชายฝั่งทะเลตะวันออกได้เปลี่ยนแปลงชีวิตของผู้คนและชาวบ้านไปอย่างรวดเร็ว เช่น การเวนคืนที่ดินของชาวบ้านในเขตพื้นที่ของการพัฒนาอุตสาหกรรมส่งผลให้ชาวบ้านบางส่วนที่ยังยืนยันถึงสิทธิในการทำกินของตนเองต้องตกอยู่ในวงล้อมของนิคมอุตสาหกรรมและการขยายตัวของเมืองอุตสาหกรรม เช่น ชุมชนแหลมฉบัง หมู่บ้านอ่าวอุดม

ความเปลี่ยนแปลงของการใช้ที่ดินในเมืองเพื่อตอบสนองความต้องการทางด้านที่อยู่อาศัย ด้านอุตสาหกรรม และการเข้าไปใช้พื้นที่ว่างเปล่ามีอัตราสูงขึ้น ขณะเดียวกันการใช้ที่ดินภาคการเกษตรมีอัตราลดลง ลักษณะของการใช้ที่ดินมีปรับเปลี่ยนหลัง พ.ศ. 2533 ได้แก่ พื้นที่ที่ใช้เป็นที่อยู่อาศัยได้มีการขยายตัวออกไปตามแนวชายฝั่งทะเล และเส้นทางการคมนาคมโดยรอบ การเกิดขึ้นของนิคมอุตสาหกรรมใหม่ที่เข้าไปตั้งอยู่ใกล้เคียงกับชุมชน และเริ่มมีการตั้งที่อยู่อาศัยบริเวณโดยรอบของนิคมอุตสาหกรรม ทางด้านทิศตะวันออกไปรวมตัวกับชุมชนที่ขยายตัวมาจากบ้านหนองเป็ดหาย บ้านเนินไร่ และบ้านจุกกระเฉด ส่วนด้านทิศเหนือและด้านทิศใต้จะเป็นการขยายตัวไปตามถนนสุขุมวิท ซึ่งการขยายตัวของที่อยู่อาศัย และพื้นที่อุตสาหกรรมมีความชัดเจนมากขึ้นตั้งแต่ พ.ศ. 2540 (เรวัตี แสงสุริยงค์, 2542, หน้า 28 – 29)

ตารางที่ 1 แสดงปริมาณการใช้ที่ดินรอบนิคมอุตสาหกรรมแหลมฉบัง ระหว่างปี พ.ศ. 2528 – 2540

การใช้ที่ดิน	2528		2533		2540		รวม	
	พื้นที่	เพิ่ม/ลด	พื้นที่	เพิ่ม/ลด	พื้นที่	เพิ่ม/ลด	พื้นที่	เพิ่ม/ลด
	ตร.กม	ร้อยละ	ตร.กม	ร้อยละ	ตร.กม	ร้อยละ	ตร.กม	ร้อยละ
ที่อยู่อาศัย	0.42	-	6.64	1,480.95	7.95	19.73	7.53	1,792.86
อุตสาหกรรม	2.94	-	19.12	550.34	33.94	77.51	31	1,054.42
เกษตรกรรม	50.03	-	21.22	-57.59	18.49	-12.87	-31.54	-170.58
ที่ดินว่างเปล่า	9.13	-	18.24	99.13	6.27	-65.63	-2.89	-31.55
ป่าไม้	4.22	-	4.09	3.08	3.78	-7.58	-0.44	-10.43
แหล่งน้ำ	0	-	0.07	7	0	-7	0	0

ที่มา: เรวัตติ แสงสุริยงค์, 2542, หน้า 28

ความเปลี่ยนแปลงของการขยายตัวของอุตสาหกรรมสมัยใหม่ ได้ค่อย ๆ ส่งผลกระทบต่อการขยายตัวของเมืองมาตั้งแต่ภายหลังปี พ.ศ. 2529 เป็นต้นมา จากการอพยพเคลื่อนย้ายเข้ามาของประชากรในระยะแรกจะเป็นแรงงานก่อสร้างประเภทรับเหมา หมุนเวียนกันเข้ามาเพื่อก่อสร้างสิ่งอำนวยความสะดวก แรงงานเหล่านี้จะพักอาศัยอยู่ตามบ้านพักที่สร้างขึ้นชั่วคราวแคมป์คนงาน ตู้คอนเทนเนอร์ หรือบางครอบครัวก็อาศัยและมีวิถีชีวิตอยู่บนหัวรถพ่วง (อัจนาวรรณากิจ, 2529; ชัยณรงค์ เครือนวน, 2550; อัมพร บำรุงผล, สัมภาษณ์, วันที่ 21 พฤษภาคม 2563)

ความเป็นเมืองอุตสาหกรรมส่งผลให้เกิดการเคลื่อนย้ายของผู้คนเข้าสู่แหล่งจ้างงาน ประชากรหลากหลายภูมิภาคต่างอพยพเข้ามาหางานทำเป็นลูกจ้างอยู่ในนิคมอุตสาหกรรมและพื้นที่โดยรอบ การเคลื่อนย้ายของผู้คนต่างถิ่นเข้ามา และการเกิดขึ้นของชนชั้นทางสังคมแบบใหม่ได้แก่ ผู้คนต่างถิ่น คือ กลุ่มคนที่เข้ามาแสวงหางานทำหรือประกอบอาชีพ (ประชากรแฝง) เช่น แรงงานในโรงงานอุตสาหกรรม พ่อค้าแม่ค้าและผู้ประกอบการรายย่อย หรือผู้ที่เข้ามาประกอบอาชีพนั้นอาจมีสัดส่วนสูงถึงร้อยละ 88 และเกือบทั้งหมดมีระยะเวลาในการเข้ามาอยู่ตั้งแต่ 1 เดือนจนกระทั่ง 10 ปี มีรายได้ประมาณไม่เกิน 20,000 บาทต่อเดือน แต่กลับมีภาระค่าใช้จ่ายในชีวิตประจำวันอีกจำนวนมาก เช่น การส่งเงินกลับบ้าน ค่าเทอมและค่าใช้จ่ายของบุตรหลาน ค่าผ่อนสินค้าและค่าเช่าบ้าน ค่าใช้จ่ายเพื่อการดำเนินชีวิตประจำวัน เช่น ค่าอาหารกลางวัน เติมน้ำมันรถ ค่าเสื้อผ้าและเครื่องแต่งกาย เป็นต้น (ธนิต โตอติเทพย์, 2560)

ชนชั้นกลางใหม่ในสังคมอุตสาหกรรม คือ กลุ่มชาวบ้านที่มีที่อยู่อาศัยเป็นของตนเอง ประกอบการธุรกิจที่เกี่ยวข้องกับความเจริญเติบโตของอุตสาหกรรม เช่น ร้านอาหาร ร้านค้าของฝาก ร้านรับซักรีด หรือร้านค้าโชวห่วย เป็นต้น ชนชั้นกลางใหม่ในสังคมอุตสาหกรรมนี้ส่วนหนึ่งมาจากชาวบ้านดั้งเดิมที่ผันตัวเองมาจากการเวนคืนที่ดิน แล้วนำเงินที่ได้มาก่อสร้าง/ซื้อ

ที่อยู่อาศัยและประกอบอาชีพในลักษณะของการเป็นผู้ประกอบการ มีรายได้ที่ไม่สูงมากและขึ้นอยู่กับการขายตัวของโรงงานอุตสาหกรรม และกลุ่มผู้ประกอบการในธุรกิจเกี่ยวเนื่องกับกิจการของท่าเรือและอุตสาหกรรม เช่น ผู้ประกอบการที่ เปิดบริการเรือเร็วเพื่อรับส่งกัปตันเรือลูกเรือ และผู้โดยสาร ตลอดจนการจัดและส่งอาหารให้ลูกเรือและผู้โดยสาร (สิตางค์ เจริญวงศ์, 2559)

ชนชั้นล่างในสังคมอุตสาหกรรม คือ กลุ่มแรงงานรับจ้างราคาถูก กลุ่มคนเร่ร่อนหรือชาวบ้านในชุมชนแออัด การเกิดขึ้นของกลุ่มคนชั้นล่างในสังคมอุตสาหกรรมเกิดขึ้นมาจากการขายตัวของอุตสาหกรรมส่งผลให้ชาวบ้านที่เคยมีที่ดินที่ทำกินดั้งเดิมถูกรุกไล่ออกไป บางส่วนก็ได้รับเงินจากการเวนคืนที่ดิน แต่ด้วยข้อจำกัดทางด้านความรู้ความสามารถทางธุรกิจและการต่อยอดกิจการจึงไม่สามารถดำเนินชีวิตได้ การใช้จ่ายในแต่ละวันโดยมีรายได้เข้ามาเพียงเล็กน้อยไม่เพียงพอต่อการลงทุนในครั้งต่อ ๆ ไปส่งผลให้เงินตราที่ได้รับมาจากการเวนคืนที่ดินเริ่มร่อยหรอและหมดลงไปอย่างรวดเร็ว แล้วผันตัวเองมาเป็นแรงงานรับจ้างราคาถูกในชุมชน ผู้คนกลุ่มนี้ส่วนใหญ่จะประสบปัญหาต่อการปรับตัวกับการมีวิถีแบบอุตสาหกรรมค่อนข้างมากเนื่องจากการมีวิถีชีวิตแบบเกษตรกรหรือชาวประมง หลายรายปรับตัวไปประกอบอาชีพเป็นผู้รักษาความปลอดภัยในโรงงานอุตสาหกรรม (สิตางค์ เจริญวงศ์, 2559)

2.3 พัทยาเมืองแห่งการท่องเที่ยวระดับสากล

พัทยาในช่วงปี 2480 – 2500 ยังไม่อยู่ในสถานะของการเป็นเมืองท่องเที่ยว อาชีพดั้งเดิมของชุมชนจึงเป็นการประมงและทำการเกษตรเป็นหลัก การอพยพย้ายถิ่นไม่ค่อยมีความสะดวกและไม่เอื้ออำนวยต่อการเดินทางเข้ามาของผู้คนต่างถิ่น

การขายตัวของพัทยาสู่การเป็นสถานตากอากาศในระยะแรก ได้ถูกสร้างขึ้นเพื่อรองรับชาวต่างชาติ โดยเฉพาะชาวอเมริกันที่เข้ามาอยู่อาศัยในประเทศไทย ซึ่งได้นำเอาวัฒนธรรมการดำเนินชีวิตต่าง ๆ เข้ามาสู่สังคมไทย ทั้งในด้านความเป็นอยู่ อาหารการกิน การท่องเที่ยวและพักผ่อน รวมถึงกิจกรรมนันทนาการที่ได้รับการยอมรับว่าเป็นกิจกรรมจำเป็นต่อการดำเนินชีวิตเช่นเดียวกับปัจจัย 4 จึงได้มีความตื่นตัวในด้านกิจกรรมนันทนาการเกิดการก่อตั้งหน่วยงานและสมาคมต่าง ๆ ขึ้นเพื่อมาบริการประชาชนในด้านนันทนาการ ด้านการท่องเที่ยว การพักผ่อน งานอดิเรกและค่ายพักแรม ขณะที่ภายในประเทศไทยได้เกิดขึ้นอย่างชัดเจนในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 พื้นที่พัทยาได้มีการก่อตั้งค่ายพักแรมของสมาคม Y.M.C.A. ที่ชายหาดพัทยาเมื่อปี พ.ศ. 2497 จึงเป็นจุดเริ่มต้นที่ทำให้พัทยาเริ่มเป็นที่รู้จักในฐานะของแหล่งท่องเที่ยว ชาวบ้านเริ่มผันตัวเองมาประกอบอาชีพที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยว เช่น ขับรถรับส่งนักท่องเที่ยวเรือท่องเที่ยว (ขวัญแก้ว อุดมบุญญาานุภาพ, 2546, หน้า 50)

การประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับแรกในปี พ.ศ. 2504 อุตสาหกรรมโรงแรมในเมืองพัทยาก็เริ่มก่อตัวขึ้น ซึ่งเป็นผลมาจากการออกพระราชบัญญัติโรงแรมปี พ.ศ. 2505 เพื่อส่งเสริมการลงทุนของภาคเอกชนในอุตสาหกรรมโรงแรม เนื่องจากปัญหาหลัก

ทางการท่องเที่ยวของเมืองพัทยานั้นคือจำนวนที่พักที่มีไม่เพียงพอกับจำนวนของทหารสหรัฐฯ ตลอดจนนักท่องเที่ยวชาวไทยและชาวต่างประเทศ เหตุนี้จึงมีการลงทุนร่วมกันระหว่างนักลงทุนชาวไทย อังกฤษ อิตาลี และสหรัฐอเมริกา ภายใต้บริษัท นิภา ลอดจ์ จำกัด เพื่อสร้างโรงแรมแห่งแรกขึ้นในปี พ.ศ. 2507 ชื่อว่า “นิภา ลอดจ์” มีห้องพักมากถึง 112 ห้อง หลังจากนั้นก็มีการดำเนินการสร้างโรงแรมระดับมาตรฐานตามมาอีก 2 แห่ง คือ โรงแรมไฮแอท พัทยา พาเลซ ในปี พ.ศ. 2513 และโรงแรมโอเชียนวิว ในปี พ.ศ.2514 ซึ่งนำไปสู่การขยายตัวการลงทุนในกิจการที่พักของผู้ประกอบการรายย่อยที่พัทยาก็หลายแห่งบริเวณชายหาดพัทยาได้และชายหาดพัทยาเหนือ (ขวัญแก้ว อดมบุญญานุภาพ, 2546, หน้า 81 - 84)

การเกิดขึ้นของโรงแรมและที่พักเพื่อรองรับนักท่องเที่ยวชาวต่างประเทศ เกิดอัตราการจ้างงานมากขึ้น ก่อให้เกิดการเคลื่อนย้ายของผู้คนต่างพื้นที่เข้ามาแสวงหาอาชีพเป็นแรงงานในภาคบริการ การไหลเข้ามาของประชากรต่างถิ่นจำนวนมากจึงเริ่มมีการจับจองพื้นที่เพื่อก่อตั้งเป็นพักอาศัย ส่วนใหญ่ตั้งอยู่บริเวณพัทยา - นาเกลือ ดังจะเห็นได้พื้นที่ดังกล่าวก่อนปี พ.ศ. 2506 มีลักษณะเป็นพื้นที่ที่ไม่มีการถือครองกรรมสิทธิ์ เป็นปาร้างร้างไม่มีผู้ตั้งถิ่นฐานและไม่มีประชาชนในท้องที่เข้ามาจับจองพื้นที่เพื่อทำกิจกรรมใด ๆ แต่ภายหลัง พ.ศ. 2509 ความหนาแน่นของประชากรที่อาศัยมีปริมาณเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว ผลการสำรวจความหนาแน่นของประชากรพื้นที่นาเกลือในปีเดียวกันนี้พบว่ามีสูงถึง 764 คนต่อตารางกิโลเมตร เมื่อเปรียบเทียบกับพื้นที่บริเวณพัทยาซึ่งเป็นพื้นที่การท่องเที่ยว มีความหนาแน่นของประชากรเพียง 120 คนต่อตารางกิโลเมตรเท่านั้น และยังมีปริมาณประชากรเพิ่มมากขึ้นอีกในช่วงหลังปี พ.ศ. 2512 และมีแนวโน้มที่จะแสดงให้เห็นถึงลักษณะชุมชนพัทยา - นาเกลือ จะกลายเป็นชุมชนแออัดและแหล่งเสื่อมโทรมในพัทยาในระยะเวลาต่อมา (ขวัญแก้ว อดมบุญญานุภาพ, 2546, หน้า 90 - 91)

หลังจากที่สหรัฐอเมริกาทำการถอนฐานทัพออกจากประเทศไทย ทำให้การท่องเที่ยวของพัทยาประสบปัญหากับสถานการณ์ที่ปริมาณนักท่องเที่ยวลดจำนวนลงอย่างรวดเร็ว สวนทางกับการขยายตัวของธุรกิจโรงแรมในพัทยาเติบโตขึ้นจากปี 2516 สูงถึง 365 เปอร์เซนต์ กิจกรรมการท่องเที่ยวของเมืองพัทยาเริ่มซบเซาลง ส่งผลถึงภาคเอกชน ปัญหาการจ้างแรงงาน และลูกจ้างในเมืองพัทยาที่ได้รับผลกระทบไม่น้อยกว่า 885 คน เกิดการประท้วงและหยุดงานของลูกจ้างในโรงแรมต่าง ๆ ในเมืองพัทยาอยู่เป็นเนือง ๆ จนเกิดเป็นความเดือดร้อนต่อผู้เข้ามาพักอาศัยและต้องมีการเจรจาพูดคุยปรับอัตราค่าจ้างกันอยู่หลายครั้ง (ขวัญแก้ว อดมบุญญานุภาพ, 2546, หน้า 95 - 125)

การท่องเที่ยวของเมืองพัทยาได้มีการปรับเปลี่ยนกลุ่มเป้าหมายจากนักท่องเที่ยวจากต่างประเทศสู่การสนับสนุนให้คนไทยที่มีศักยภาพในการใช้จ่ายได้เข้ามาท่องเที่ยวมากยิ่งขึ้น เริ่มตั้งแต่การประชาสัมพันธ์การท่องเที่ยวทั้งภาคเอกชนและภาครัฐที่สอดคล้องกับความต้องการของคนไทย และการวางเป้าหมายเพื่อขยายบทบาทของเมืองพัทยาให้เข้าสู่การเป็นแหล่งท่องเที่ยวระดับโลก สำหรับการรองรับนักท่องเที่ยวจากทวีปยุโรปและออสเตรเลียเพื่อฟื้นฟูการท่องเที่ยว

เมืองพัทยาสามารถประคับประคองตัวเองได้ ในช่วงปี 2518 – 2521 การเดินทางของนักท่องเที่ยวที่เข้ามาพำนักในปริมาณที่สูงขึ้นทำให้เกิดการจ้างงาน และระบบเศรษฐกิจการท่องเที่ยวเชื่อมโยงกับวิถีชีวิตดั้งเดิมของท้องถิ่น ชาวบ้านจำนวนมากจึงปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตดั้งเดิมจากการทำประมงและเกษตรกรรมเข้าสู่การประกอบอาชีพ ในภาคบริการ การท่องเที่ยวที่เพิ่มสูงขึ้นเกิดการไหลเวียนของชาวบ้าน นักท่องเที่ยว และแรงงานอพยพในอัตราเร่ง เนื่องจากการมีรายได้ที่ดี กอปรกับความต้องการของการจ้างแรงงานในภาคบริการ ธุรกิจการท่องเที่ยวอยู่ในอัตราที่สูงมากขึ้นตามไปด้วย (ขวัญแก้ว อุดมบุญญานุกาพ, 2546, หน้า 95 – 125; เฉลย เกื้อนชู, สัมภาษณ์, 4 กันยายน 2562)

การพัฒนาเมืองพัทยาให้เกิดความเจริญเติบโตของชุมชนอย่างรวดเร็ว การเข้ามาของประชากร ส่งผลต่อการใช้พื้นที่เพื่อสร้างสิ่งปลูกสร้างจนเกิดความหนาแน่นในพื้นที่ต่าง ๆ ของชุมชนเมืองพัทยา เช่น ชุมชนพัทยา - นาเกลือ หรือชุมชนหลังวัดช่องลม ที่เป็นแหล่งที่อยู่อาศัยโดยเฉพาะของคนท้องถิ่นที่เคยประกอบอาชีพทางการเกษตรและการทำประมง บางส่วนได้หันมาประกอบอาชีพที่เกี่ยวกับการให้บริการทางด้านการท่องเที่ยว อีกส่วนหนึ่งของชุมชนจะเป็นที่พักอาศัยของกลุ่มประชากรที่เคลื่อนย้ายมาจากต่างพื้นที่ที่เข้ามาแสวงหางานทำ การเป็นพนักงาน แรงงาน หรือการเข้ามาค้าขายเล็ก ๆ น้อย ๆ ก่อให้เกิดการขยายตัวของชุมชนและที่อยู่อาศัยโดยเฉพาะกลุ่มของผู้มีรายได้น้อย โดยเฉพาะหลังปี พ.ศ. 2525 ชุมชนผู้มีรายได้น้อยเพิ่มสูงขึ้นเกือบ 3 เท่าตัวจากช่วงปีที่ผ่านมา

ตารางที่ 2 แสดงการขยายตัวของชุมชนผู้มีรายได้ต่ำตั้งแต่ปี พ.ศ. 2510 – 2514

ระยะเวลาการก่อตั้งถิ่นฐาน (ปี พ.ศ.)	จำนวนชุมชนเมืองพัทยา
2510-2514	4
2515-2519	21
2520-2524	25
2525-2529	96
รวม	146

ที่มา: สมชาย เดชะพรหมพันธุ์, 2530

การขยายตัวของเมืองพัทยาในฐานะที่เป็นแหล่งท่องเที่ยว ทำให้การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน ประชากร แรงงานอพยพ จำนวนนักท่องเที่ยวและองค์ประกอบด้านอื่น ๆ รูปแบบการปกครองแบบสุขาภิบาลเดิมไม่สามารถบริหารและแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นมา

ได้อย่างทันท่วงที รัฐบาลจึงได้ตราพระราชบัญญัติระเบียบบริหารราชการเมืองพัทยา พ.ศ. 2521 ขึ้น และประกาศในราชกิจจานุเบกษาเมื่อวันที่ 30 ตุลาคม พ.ศ. 2521 และมีผลบังคับใช้ เมื่อวันที่ 29 พฤศจิกายน พ.ศ. 2521 โดยผลแห่งพระราชบัญญัตินี้ดังกล่าว มีสาระสำคัญคือให้ยุบเลิก “สุขาภิบาลนาเกลือ” และจัดตั้ง “เมืองพัทยา” ขึ้น นับเป็นการบริหารราชการส่วนท้องถิ่นอีกรูปแบบหนึ่ง และเป็นช่วงเวลาที่สำคัญเกี่ยวกับแผนพัฒนาพื้นที่ชายฝั่งทะเลภาคตะวันออก (Eastern Seaboard Developing Project: ESB) ขึ้นในช่วงต้นปี พ.ศ. 2524 จึงเกิดเป็นความร่วมมือเพื่อการพัฒนาเมืองให้กลายเป็นศูนย์กลางการท่องเที่ยวนานาชาติ (วันชัย บันทอง, 2524, หน้า 62-63; โจนธาน, 2546, หน้า 85)

การพัฒนาธุรกิจการท่องเที่ยวของเมืองพัฒนาได้มีความก้าวหน้าอย่างก้าวกระโดด ในช่วงระยะเวลานี้ ไม่ว่าจะเป็นการปรับปรุงถนนหนทางที่ทันสมัยและสะดวกรวดเร็ว เกิดการก่อสร้างโรงแรมทั้งขนาดใหญ่ ขนาดกลาง บังกะโลอีกเป็นจำนวนมาก มีการเปิดสถานแหล่งท่องเที่ยวในเวลากลางคืน ผับ บาร์ มากขึ้นแทบทุกหัวระแหงในเมืองพัทยา เกิดการสร้างอาชีพใหม่ ๆ ที่หลากหลายมากขึ้น เช่น นวด ขายอาหาร ขายล็อตเตอรี่ เป็นต้น (เฉลย เกื้อนชู, สัมภาษณ์, 4 กันยายน 2562)

การเข้ามาทำงานของประชากรต่างถิ่น หรือการประกอบการค้าอย่างต่อเนื่อง แต่เนื่องด้วยที่ดินของเมืองพัทยาค่อนข้างจำกัดไม่สามารถขยายออกไปในทิศทางใดได้ จึงมีการปรับเปลี่ยนที่ดินว่างเปล่าของเอกชนที่ไม่เหมาะสมกับการพัฒนาขึ้นเป็นแหล่งท่องเที่ยว แล้วเปิดให้เช่าที่ดินเพื่อก่อสร้างขึ้นเป็นที่พักราคาถูก เช่น ชุมชนเขาน้อย ซึ่งเป็นชุมชนใหม่ที่เพิ่งเกิดขึ้นราวทศวรรษที่ 2530 ประกอบไปด้วย 2 ลักษณะคือ ปลุกสร้างเป็นห้องเช่าราคาถูก และเปิดให้เช่าที่ดินเพื่อก่อสร้างที่อยู่อาศัยราคาถูกราคาราวประมาณ 400 – 1,000 บาท ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับขนาดของพื้นที่ ชาวบ้านต่างพื้นที่เริ่มเข้ามาจับจองปลุกสร้างบ้านเรือนบนที่เช่ามีปริมาณเพิ่มมากขึ้น เกิดขึ้นเป็นชุมชนแออัดแห่งใหม่ มีการประกอบอาชีพค่อนข้างหลากหลาย เช่น พนักงานโรงแรม ร้านอาหาร ขับวินมอเตอร์ไซด์ ค้าขายเล็ก ๆ น้อย ๆ ขับรถขายกล้วยเตี้ยตามตรอกซอยของชุมชนเมือง รายได้ที่ดีหาได้ในแต่ละวันเมื่อหักลบกลบหนี้แล้วอยู่ในระดับที่น่าพึงพอใจมากกว่าการทำอาชีพในภาคการเกษตรดั้งเดิม ดังนั้นการเข้ามาของประชากรอย่างต่อเนื่องส่งผลให้เกิดชุมชนแออัด ชุมชนผู้มีรายได้น้อย ได้แก่ ชุมชนรูก้าที่สาธารณะ ชุมชนแออัดดั้งเดิม และการเช่าพื้นที่เอกชนเพื่อก่อสร้างที่อยู่อาศัยร่วมกัน

“เมืองพัทยา” คือเมืองการท่องเที่ยวที่เปิดโอกาสให้ผู้คนในแทบทุกระดับชั้นเข้ามาเป็นลูกจ้าง พนักงาน หรือการเป็นผู้ประกอบการขนาดเล็ก เพื่อแสวงหารายได้และการยกระดับสถานะทางเศรษฐกิจของครอบครัว ห้องเช่าห้องแถวราคาถูก คือ การลงทุนด้านที่อยู่อาศัยในอัตราที่ค่อนข้างต่ำสำหรับการดำเนินชีวิตในเมืองที่มีต้นทุนค่อนข้างสูง รายได้สุดท้ายภายหลังจากการหักลบกลบหนี้แล้วจะถูกนำไปใช้เพื่อการลงทุนกับการศึกษาของบุตรหลาน การปรับปรุงและปลุกสร้างที่อยู่อาศัยในภูมิลาเนาเดิม และการเก็บออมไว้เพื่อสถานการณ์ฉุกเฉินของครอบครัว

อภิปรายผล

ผลการศึกษาสามารถนำมาอภิปรายในประเด็นของการเกิดขึ้นของเมืองและการเปลี่ยนผ่านจากเมืองท่าชายฝั่งทะเลไปสู่เมืองที่มีความทันสมัย โดยมีปัจจัยทางด้านภูมิศาสตร์ บทบาทการพัฒนาของรัฐที่ทำให้เมืองเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว ซึ่งสอดคล้องกับแนวทางการศึกษาความเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจสังคมที่ชี้ให้เห็นถึงความเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้าง เศรษฐกิจจากวิถีการผลิตแบบเศรษฐกิจยังชีพไปสู่เศรษฐกิจการค้าของพื้นที่ แต่บทความนี้ได้ขยับขยายขอบเขตการอธิบายที่เป็นความเปลี่ยนแปลงไปสู่รูปแบบของเมืองที่มีความทันสมัย มีความหลากหลายทางด้านสังคมและเศรษฐกิจที่เปิดโอกาสให้ผู้คนต่างถิ่นเข้ามาทำงานในเมืองที่มีทั้งคนที่ประสบความสำเร็จ และกลุ่มคนที่ยังไม่สามารถขยับเลื่อนสถานะของตนเองได้หรือ “คนจนเมือง” และประเด็นที่บทความที่ต่อยอดจากการศึกษาในอดีตที่แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่าง “คนจนเมือง” กับ “เมือง” ในฐานะของผู้ขับเคลื่อนเมืองทั้งในด้านสังคม เศรษฐกิจระดับรากฐานของท้องถิ่น

ข้อเสนอแนะการวิจัย

การศึกษาเมืองและคนจนเมืองควรจะต้องมีมิติที่มีความหลากหลายที่พิจารณาถึงความสัมพันธ์ระหว่างคนจนเมืองกับพื้นที่ของเมือง ตลอดจนความสัมพันธ์ในเชิงนโยบายที่มีผลกระทบต่อคนจนเมือง

กิตติกรรมประกาศ

บทความวิจัยนี้เป็นส่วนหนึ่งของโครงการวิจัยเรื่อง “คนจนเมืองที่เปลี่ยนไปในสังคมเมืองที่กำลังเปลี่ยนแปลง ในพื้นที่ภาคตะวันออกของประเทศไทย” สำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม (สกสว.) ประจำปี 2562

บรรณานุกรม

- ขวัญแก้ว อุดมบุญญานภาพ (2546). **กำเนิดและการขยายตัวของเมืองพัทยา. อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต (ประวัติศาสตร์). จุฬาลงกรณ์ มหาวิทยาลัย**
- โจนาธาน. (2546). **ตามรอยตำนานเมืองพัทยากับ ปริญญา ขวลิตธำรง ผู้พลิกผืนแผ่นดินเมืองพัทยา. กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.**
- เฉลย เกื้อนชู. (4 กันยายน 2562). สัมภาษณ์.
- ชัยณรงค์ เครือนวน. (2550). **เศรษฐศาสตร์การเมืองของการพัฒนาอุตสาหกรรมในจังหวัดระยอง. วิทยานิพนธ์. หลักสูตรรัฐศาสตรมหาบัณฑิต. สาขาวิชาเศรษฐศาสตร์การเมืองและการบริหารจัดการ. มหาวิทยาลัยบูรพา.**
- ชัยณรงค์ เครือนวน. (2558). **ปฏิบัติการและการต่อสู้ทางวาทกรรมในการพัฒนาอุตสาหกรรม: ศึกษากรณีการพัฒนาอุตสาหกรรมภายใต้ตัวแบบมาตาฟุต. วิทยานิพนธ์. หลักสูตรรัฐศาสตรดุษฎีบัณฑิต. สาขาวิชาเศรษฐศาสตร์การเมืองและการบริหารจัดการ. มหาวิทยาลัยบูรพา.**
- ชัยยนต์ ประดิษฐ์ศิลป์ และจุฬามาต ไชยรบ (2545) **วิถีชีวิตของผู้ประกอบการรายย่อยบนชายหาดบางแสน: วิเคราะห์เชิงเศรษฐศาสตร์การเมืองว่าด้วยชุมชน. ภาควิชารัฐศาสตร์. มหาวิทยาลัยบูรพา**
- ชัยยนต์ ประดิษฐ์ศิลป์ และชัยณรงค์ เครือนวน. (2556). **โครงสร้างอำนาจและการสะสมทุนในจังหวัดชลบุรี. ชุดโครงการวิจัย “สู่สังคมไทยเสมอหน้า การศึกษาโครงสร้างความมั่งคั่งและโครงสร้างอำนาจเพื่อการปฏิรูป”**
- ณรงค์ พิระภิญโญ. (2529). **การศึกษาเพื่อเสนอแนะแนวทางการพัฒนาชุมชนสุขาภิบาลแสนสุขอำเภอเมือง จังหวัดชลบุรี. วิทยานิพนธ์. ปริญญาการวางแผนภาคและเมืองมหาบัณฑิตภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง. บัณฑิตวิทยาลัย. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.**
- ธนิต โตอติเทพย์. 2560. **การพนันฟุตบอลในชีวิตประจำวันของสังคมอุตสาหกรรมแห่งหนึ่งในภาคตะวันออก. รายงานการวิจัย. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.)**
- นิยม สกุลวงศ์. (6 กุมภาพันธ์ 2563). สัมภาษณ์.
- บุญเลิศ นมะพะทะ. (29 พฤศจิกายน 2562). สัมภาษณ์.
- ปัญญาโชติ สอนคม. (2538). **แนวทางการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวชายหาดบางแสน. วิทยานิพนธ์. การวางแผนภาคและผังเมืองมหาบัณฑิต. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย**
- พิศ ทองเจียม. (2 กุมภาพันธ์ 2563). สัมภาษณ์.
- ภารดี มาหาพันธ์. (2552). **พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ชลบุรี. พิมพ์ลักษณ์. ชลบุรี. คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา**

- ภารดี มหาขันธ์. (2555) การตั้งถิ่นฐานและการพัฒนาการของภาคตะวันออก ยุคปรับปรุงประเทศ
ตามแบบสมัยใหม่ถึงปัจจุบัน. สาขาวิชาไทยศึกษา. คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์
มหาวิทยาลัยบูรพา
- ภารดี มหาขันธ์ และนันท์ชญา มหาขันธ์. (2553). **ตระกูลแซ่ในจังหวัดชลบุรี : วิถีและพลัง**. พิมพ์ลักษณ์.
ชลบุรี. คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา
- ไม่ประสงค์ออกนาม. (3 ธันวาคม 2563). สัมภาษณ์.
- เรวัต แสงสุริยงค์. 2542. การศึกษาการเปลี่ยนแปลงของชุมชนเมืองบริเวณนิคมอุตสาหกรรม
แหลมฉบังและมาบตาพุด. ภาควิชาสังคมวิทยา. คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์
มหาวิทยาลัยบูรพา
- สมชาย เดชพรหมพันธุ์. (2530). การศึกษาเปรียบเทียบ ที่อยู่อาศัยผู้มีรายได้ต่ำในชุมชนเมือง
ชายฝั่ง ทะเลตะวันออก : จันทบุรี ระยอง และพัทยา. ภาควิชาภูมิศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์
มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ บางแสน ชลบุรี.
- สสนา ยววุฒโฒ. (2537). การศึกษาสภาวะการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมของชุมชนชายฝั่ง
ทะเล จังหวัดชลบุรี: พื้นที่ศึกษาชุมชนบางแสน หาดวอน หอนงมน. ปริญาศิลปศาสตร์
บัณฑิต มหาวิทยาลัยบูรพา
- สิตางค์ เจริญวงศ์. (2558). ความเปลี่ยนแปลง “ชนบท” ประชาธิปไตยบนความเคลื่อนไหว กรณีศึกษา
ตำบลทุ่งสุขลา เทศบาลนครแหลมฉบัง อำเภอสัตหีบ จังหวัดชลบุรี. รายงานการ
วิจัย. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)
- สุมาลี พันธุ์ธรา. (2543). **พัฒนาการของอำนาจท้องถิ่นในบริเวณลุ่มแม่น้ำบางปะกงและ
ชายฝั่ง ทะเลตะวันออก พ.ศ. 2440 – 2516**. วิทยานิพนธ์. สาขาประวัติศาสตร์.
ภาควิชาประวัติศาสตร์. คณะอักษรศาสตร์. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- วันชัย ปันทอง. (2525). **การบริหารเมืองพัทยา**. วิทยานิพนธ์. รัฐศาสตร์มหาบัณฑิต. จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย
- อจนา วัฒนานุกิจ. (2529). **สภาพสังคม-เศรษฐกิจของพื้นที่บริเวณชายฝั่งทะเลตะวันออก.**
โครงการวิจัยและพัฒนาเพื่อการจัดการศึกษาในบริเวณพื้นที่ชายทะเลตะวันออก.
สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ สำนักงานกฤษฎีกา
- อัมพร บำรุงผล. (21 พฤษภาคม 2563). สัมภาษณ์.
- โอฬาร ถิ่นบางเตียว (2546) **ชีวิตแรงงานรับจ้างในไร่อ้อย**. รายงานการวิจัย. กลุ่มเกษตรกร.
สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)